

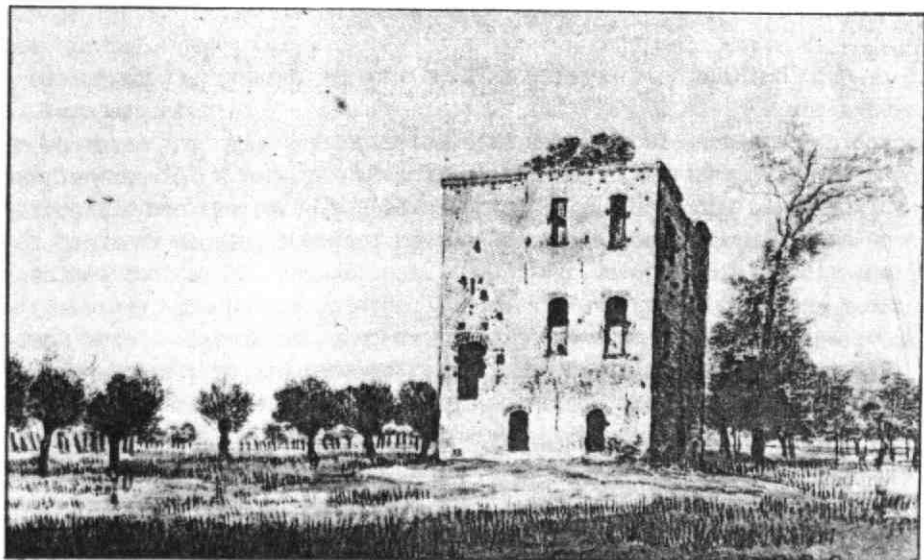
HET HUIS HEEMSTED E TE HOUTEN

=====

Het huidige huis Heemstede te Houten dat dateert uit 1645, is de opvolger van een middeleeuws kasteel Heemstede. Dit middeleeuwse kasteel Heemstede lag bij de tegenwoordige Hoonkade en werd gebouwd tussen 1392 en 1404. In een akte uit 1404 werd het huis voor het eerst als zodanig vermeld 1). De oorspronkelijke opzet was een afzonderlijk op een eiland staande woontoren en een terzijde gelegen voorburch met agrarische bijgebouwen, uit hout opgetrokken. In de loop van de 16e eeuw werd de oorspronkelijke woontoren vergroot en werd een deel van de agrarische bijgebouwen op de voorburch versteend. Toen Roeland Roghman het kasteel Heemstede in 1647 tekende was de woontoren verval len tot een ruïne, die in de loop van de 17e eeuw is gesloopt. De originele tekening van het oude kasteel Heemstede, zoals Roghman het in 1647 vastlegde, bevindt zich in het Theylermuseum te Haarlem.

In 1645 besloot de toenmalige eigenaar van het oude kasteel Heemstede, Hendrick Peck, heer van Muyswinkel, een nieuw huis Heemstede te bouwen dat ongeveer 1000 meter noordelijker kwam te liggen. Dit nieuwe huis Heemstede werd gebouwd op een plek die reeds in een oorkonde van 1347 werd vermeld als een leen, groot één hoeve, gehouden door Frederik van Drakenborg met daarop een stenen huis. Behalve deze vermelding is van dit huis niets bekend, zodat we niet weten of het er in 1645 nog stond.

Het nieuwe huis Heemstede was zoals alle nieuw opgezette buitenplaatsen uit die tijd bescheiden van afmetingen. De ijdelheid van de bezitter werd tot uiting gebracht door het huis geheel te omgrachten, waarmee een riddermatige oorsprong werd gesuggereerd. Het nieuwe huis werd gebouwd op een regelmatig grondvlak met een groepering van ruimten rondom een grote zaal (zgn. centraalbouw) en in klassicistische stijl opgetrokken. De klassicistische periode (1625-1670) kenmerkt zich als een monumentale bouw fase. De schilderachtige vermenging van zachte rode baksteen met natuursteen (zgn. speklagen) en de talrijke details in natuursteen die kenmerkend zijn voor de voorafgaande renaissance maken plaats voor een nieuwe bouwstijl. Deze klassicistische stijl kenmerkt zich o.a. door grote sobere gevelvlakken, geheel in grauwe natuursteen of in harde bruine baksteen opgetrokken, ver metseld met smalle voegen en met een spaarzame toevoeging van natuursteen. Vooral door hun middenaccent, meestal een middenrisaliet (=vooruit springend gevelgedeelte waarin meestal de ingang), al of niet afgedekt d.m.v. driehoekig fronton, ontstaat er een grote monumentaliteit bij

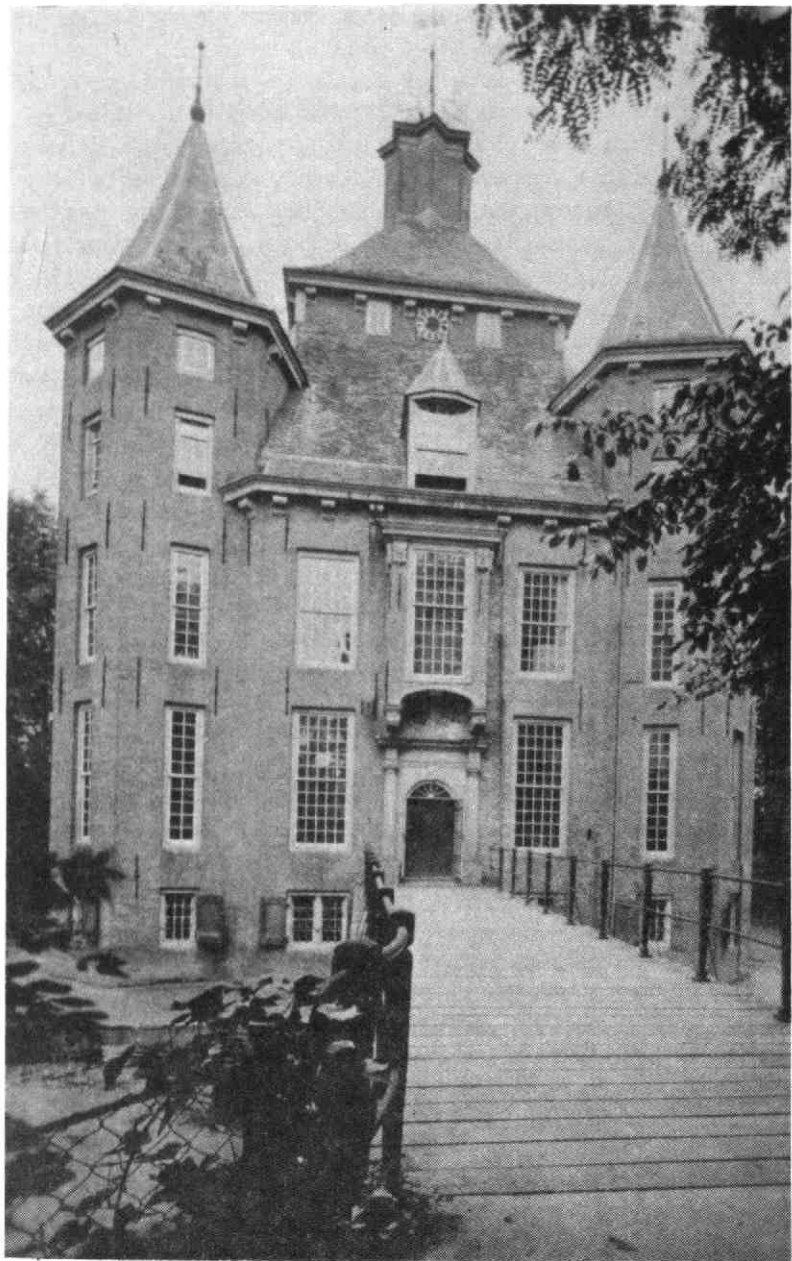

Ruïne van het oude kasteel Heemstede, (getekend in 1647 door Roeland Roghman).

deze gebouwen. Alle aandacht wordt van bonte accenten verschoven naar goede verhoudingen. Belangrijke bouwmeesters uit deze periode zijn: Jacob van Campen, Pieter Post, Philip Vingboons, Justus Vingboons, Daniël Stalpaert, Adriaan Dortsman en Arent van 's-Gravensande.

Zoals bij vrijwel iedere bouwstijl zien we ook hier op den duur de neiging tot een verschuiven van de zeer sobere stijl uit de beginperiode naar een meer fantasierijke, grillige vormgeving. Deze periode kenmerkt zich mede door een toenemende belangstelling voor symboliek (uit de klassieke mythologie).

De plattegrond van het huis Heemstede bestaat uit een achthoek met aan vier zijden vijfhoekige torens. De middenpartij wordt gedomineerd door een torenachtige opbouw, bekroond met een enorme schoorsteen die stervormig is afgekant. Dit torenelement is typerend voor 17e eeuwse buitenhuizen in klassicistische stijl in het Sticht. Men hield vast aan de oorspronkelijke woontorenvorm en liet die ook spreken in architectuur. Qua plattegrondvorm is Heemstede in te delen bij de zgn. centraalbouw, een bouwvorm die afkomstig is uit Italië en Frankrijk.

Het huis Heemstede vóór 10 januari 1987.

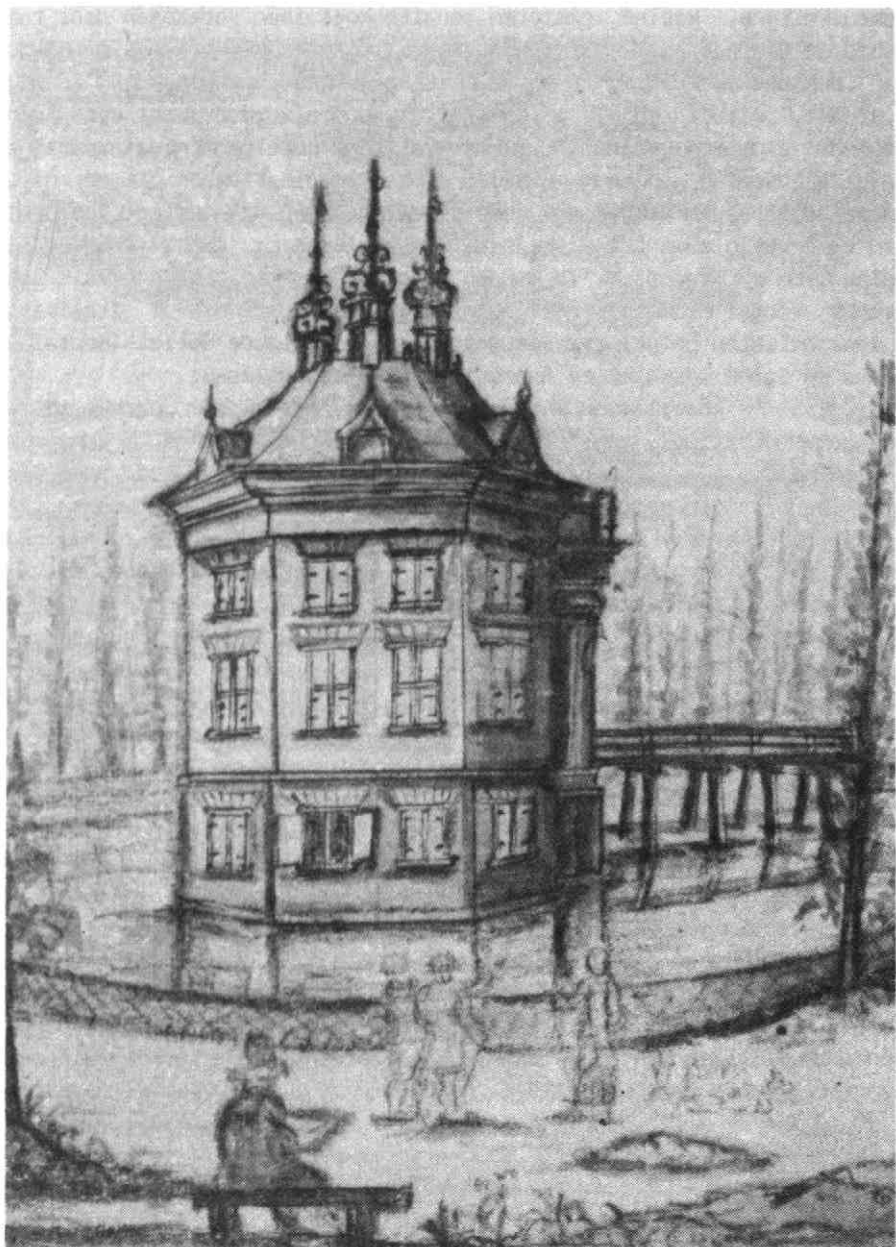
Kenmerkend is het rangschikken van ruimten rondom een centrale grote zaal, waardoor een symmetrische opzet mogelijk werd.

Deze vorm van bouwen werd voor het eerste in de Nederlanden geïntroduceerd bij de bouw van het huis 'Ter Nieuburgh' te Rijswijk in 1630. Hij had hiervoor een Franse architect aangetrokken: Jacques de Vallée. Frederik Hendrik had een Franse moeder, Louise de Coligny en was door meermalig bezoek van het Franse hof enigszins vertrouwd geraakt met de Franse bouwstijl. Ook bij de bouw van het Mauritshuis te 's-Gravenhage in 1633 in opdracht van prins Frederik Hendrik en o.l.v. de architect Pieter Post ging men uit van het principe van de centraalbouw. Deze centraalbouw heeft zich in de Nederlanden vooral ook ontwikkeld in de kerkenbouw na de Reformatie t.b.v. de protestantse eredienst (de kansel als centraal element in de kerk).

In onze omgeving werden veel kastelen in de eerste helft van de 17e eeuw gerestaureerd. Alle kastelen die de eerste helft van de 80-jarige oorlog (1568-1648) goed waren doorgekomen werden in het begin van de 17e eeuw grondig opgeknapt. Bij deze restauraties ging men veelal niet uit van de nieuwe mode in het bouwen, men hield vast aan traditionele bouwprincipes. Een uitzondering vormde kasteel Zuilenstein te Leersum, dat eigendom geworden was van prins Frederik Hendrik en dat tussen 1631 en 1635 ingrijpend werd gerestaureerd. Deze in oorsprong laat 14e eeuwse woontoren werd onder toezicht van de architect Jacques de Vallée geheel symmetrisch verbouwd onder invloed van de nieuwbouwprojecten 'Mauritshuis' en vooral 'Ter Nieuburgh' te Rijswijk 2). Zuilenstein was eerder klaar dan de beide genoemde nieuwbouwprojecten van Frederik Hendrik en heeft op zijn beurt weer grote invloed gehad op verdere ontwikkelingen in de Utrechtse kastelenbouw. (Zuilenstein werd bij een bombardement in 1945 geheel verwoest, alleen het poortgebouw bleef gespaard).

De plattegrond van Zuilenstein werd als variant met afgeschuinde hoeken (waardoor een achthoek ontstond) toegepast bij de bouw van Drakenstein te Lage Vuursche (+ 1640) en Heemstede (1645). Ook andere kastelen die verbouwd werden volgden deze nieuwe bouwstijl: Rijnhuizen te Jutphaas (1640) en Gerestein te Woudenberg (1645). Typisch bij al deze huizen was de zorg waarmee het kasteelachtig uiterlijk behouden werd (of bij nieuwbouw verkregen werd) door het toevoegen van een torenelement.

Met de opkomst van de Franse barokstijl in de Nederlanden omstreeks 1660 komt ook de nieuwe tuinaanleg in de belangstelling. Deze nieuwe tuinaanleg ontstond in Italië in + 1600. Men ging de tot dan toe

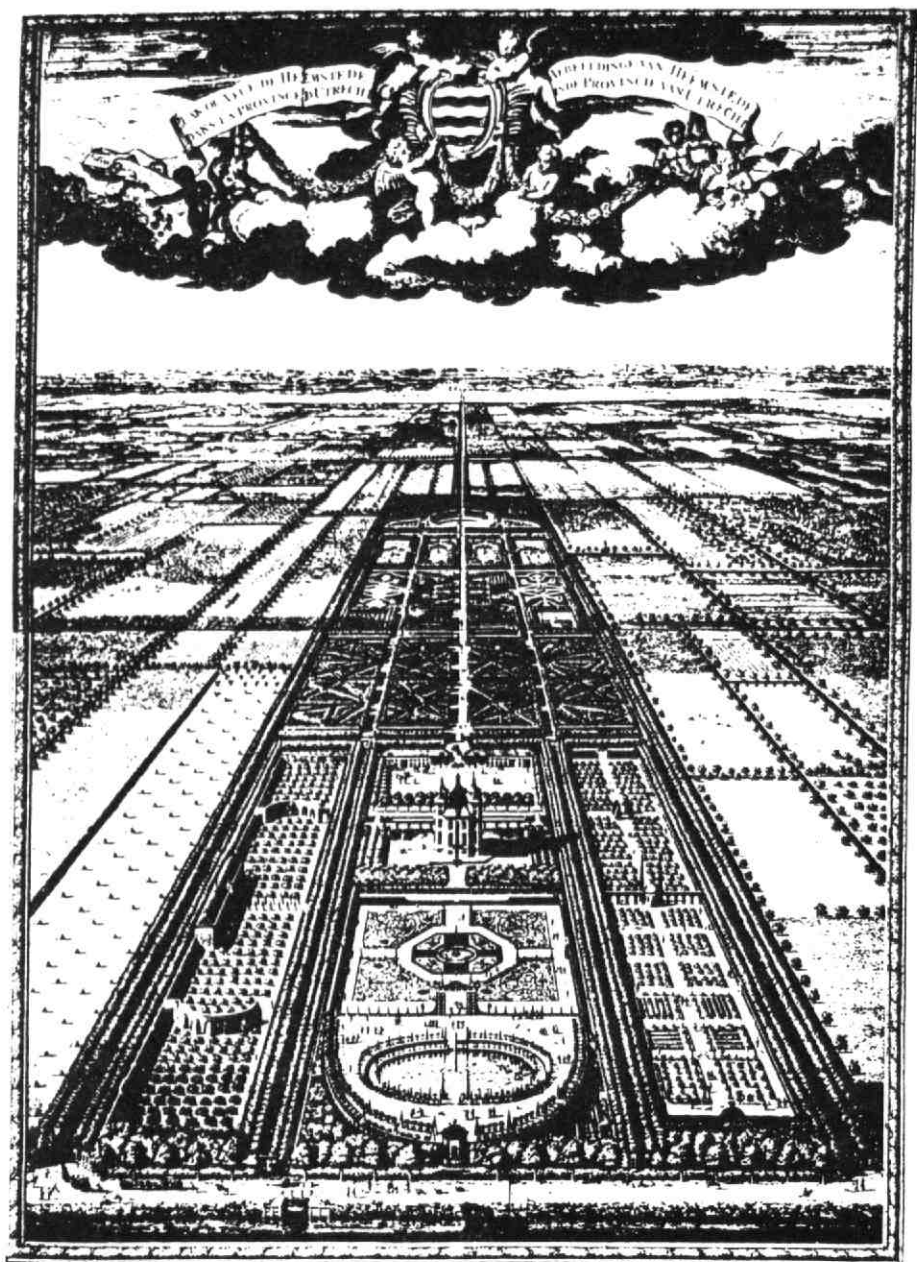
Huis Drakenstein te Lage Vuursche (anonieme tekening in gewassen krijt + 1650).

gebruikelijke, kleine, omsloten renaissancetuinen vervangen door tuinen met grotere meetkundige afmetingen, waarbij men tevens probeerde een perspektiefwerking in de tuinaanleg aan te brengen 3). Terwijl vierkant, cirkel en ellips de basiselementen vormden voor deze tuinaanleg, ging men beelden, vazen, grotten, fontein en waterpartijen in de tuinaanleg opnemen. Exotische planten die stamden uit de nieuw ontdekte werelden werden ook mode in deze nieuwe tuinaanleg. Voorbeelden van deze nieuwe tuinen zijn de Villa d'Este bij Tivoli en de Villa Belpoggio te Frascati. Ze vonden navolging in heel Europa. Al snel bracht vooral Frankrijk zelf tuinarchitekten voort die de Italiaanse tuinarchitekten geheel overvleugelden, zoals Claude Mollet (Fontainebleau en Saint Germain) en André le Nôtre (Versailles).

Ook in de Nederlanden kwam geleidelijk aan de Franse baroktuin in de belangstelling, maar toch met een typisch Hollands accent. De tuinen hadden een kleiner oppervlak en werden door grachten omsloten. In de Nederlanden werd o.a. bij Zuilenstein te Leersum een Franse tuin aangelegd door de Franse tuinarchitect André Mollet, een zoon van de beroemde tuinarchitect Claude Mollet. Frederik Hendrik had hem als tuinarchitect aangetrokken en liet hem o.a. tuinen ontwerpen voor Zuilenstein te Leersum, Paleis Honselaarsdijk te Wateringen en Ter Nieuburgh te Rijswijk.

De Franse- of formele tuin bestond uit een stelsel van lanen, opgebouwd uit een lange middenas gericht op het hoofdgebouw en een aantal dwarsarmen. Deze tuin legde een groot beslag op de omgeving en zij doorbrak de beslotenheid van de renaissancetuin. Door allerlei zichtassen in het tuinontwerp te verweven kreeg men de indruk dat de tuin als het ware oploste in het omringende landschap; door de perspektiefwerking werd het landschap a.h.w. een deel van de tuin. De streng symmetrische opzet van de tuin zette zich voort in de plaatsing van de bijgebouwen t.o.v. het hoofdgebouw: tuin en bebouwing vormden één architectonisch geheel. Deze bijgebouwen bestonden meestal uit één of meer koetshuizen, een orangerie, een duiventoren, een theekepel, een tuinpriël en een ijskelder. De hoofdtoegangsweg tot de tuin werd gemarkeerd door een monumentaal toegangshek.

In 1680 kocht Diderick van Velthuysen, president van de Staten van Utrecht, heer van Willeskop en Kort Heeswijk het huis Heemstede. Hij liet het inwendig verfraaien en een tuin aanleggen, geïnspireerd op de Franse tuinarchitectuur van o.a. Versailles. Voor deze verfraaiing had hij Daniël Marot aangetrokken, een Hugenoot die rond 1685 uit Frankrijk gevlucht was en zich in Holland gevestigd had. Als Fransman was

Vogelvlucht van de tuin bij het huis Heemstede.

hij vertrouwd met de Franse tuinarchitectuur, maar bovenal was hij interieurarchitect. Hij was de zoon van Jean Marot, eveneens een befaamd interieurarchitect. Deze Daniël Marot was al spoedig als decorateur nauwelijks meer te overtreffen en heeft een grote invloed gehad op de Hollandse architectuur- en decoratiestijl uit het begin van de 18e eeuw, zgn. Lodewijk XIV-stijl (+ 1700-+ 1750). De decoratiestijl van Daniël Marot kenmerkt zich door forse profielen en door een strenge symmetrie in de versieringen. Deze versieringen werden o.a. toegepast in deuroplijstingen maar vooral als interieurdecoratie in stucwerk, trappenhuis enz. Daniël Marot streefde hierbij naar 'enfilade', het op een bevredigende wijze in elkaar overlopen van de voornaamste ruimten op de hoofdverdieping. In een later stadium heeft Daniël Marot zich ook ontwikkeld tot een belangrijk bouwmeester, Paleis Kneuterdijk en de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage zijn twee van zijn bekendste ontwerpen.

Voordat Daniël Marot begon met zijn werkzaamheden aan het huis Heemstede had hij reeds als decorateur en tuinarchitect zijn sporen verdiend in Zeist, waar hij het Slot, gebouwd naar een ontwerp van Jacob Roman in opdracht van Willem, graaf van Nassau-Odijk, inwendig verfraaide. Daar maakte hij ook kennis met de nieuwe mode-ramen, de schuifvensters, die Jacob Roman als eerste in de Nederlanden toepaste. Daniël Marot zal dus waarschijnlijk ook degene geweest zijn die de oorspronkelijke kruis- en kloosterkozijnen van Heemstede heeft vervangen door schuifvensters. Marot werkte veelal samen met een vast team van medewerkers: de architect Jacob Roman, de graveur en ontwerper Romeyn de Hooghe en de beeldhouwers van Cleef (fonteynen), Johannes Blommendael (tuinvazen), Jan Ebbelaar, Pieter van der Plas en de tuinman Christiaan Pieter van der Staeden.

De tuin van het huis Heemstede was vermaard in de wijde omtrek en werd uitgebreid bezongen in gedichten o.a. door de dichter Lucas Rotgans in 'De Stichtse Landzang op Heemstede' kort na 1700. De tuinaanleg heeft in zijn volle glorie tot 1720 bestaan en is door de graveur Isaac de Moucheron nauwkeurig vastgelegd. De meningen over Heemstede waren in die tijd echter verdeeld. Naast de reeds vermelde lofzang over Heemstede is er een citaat in 'Overblijfsels van Geheuchenis' uit 1728: Coenraad Droste, een ex-beroepsambtenaar, door politieke wederwaardigheden gedreven tot het schrijven van gedichten vergeleek het Slot Zeist met het landgoed Heemstede en beschouwde Heemstede als te verwaarlozen, nietig en opgedirkt. En, voegde hij eraan toe, Heemstede had veel leilatten die stellig snel zouden vergaan. Constantijn Huygens de jongere daarentegen beklagde zich erover dat

Brand in huis Heemstede 10-1-1987 (foto O.J. Wittewaall).

hij vier uur op Zeist verbleef waarbij Odijk (Willem, graaf van Nassau-Odijk) hem over zijn gehele plantage rondsleepte. Deze plantage bestond bij het Slot te Zeist in een veel grotere mate dan bij Heemstede het geval was uit zogenaamde sterrebossen, bossages van naald- en loofbomen, geplant in radiale banen. Deze sterrebossen waren in die tijd en ook nog lang daarna erg populair 4).

Na de dood van Diderick van Velthuysen in 1720 kwam het huis Heemstede in handen van Anthony Torck die de tuin niet meer kon onderhouden en haar grotendeels verving door boomgaarden. Van de oorspronkelijke tuinaanleg van Daniël Marot bleef weinig meer over. Geleidelijk aan verviel de eens zo vermaarde buitenplaats tot zij in 1973 werd aangekocht door de Stichting Medical Library Foundation te Zürich en de Medische Bibliotheek te Amsterdam. Zij knapten het gebouw weer enigszins op.

Bij de brand van 10 januari 1987 is het huis Heemstede zwaar beschadigd. Het nog grotendeels gaaf aanwezige interieur van Daniel Marot is hierbij onherstelbaar verloren gegaan. Wat rest is de vraag wat er nu met de buitenplaats Heemstede moet gebeuren. Sloop van de ruïne betekent het definitieve verlies van Heemstede, terwijl een snelle restauratie gezien de beperkte financiële middelen ook niet mogelijk lijkt. Waarschijnlijk de beste oplossing zou kunnen zijn het beschermen van de ruïne tegen de inwerking van water en wind, waarna er een bezinning kan plaatsvinden wat er met dit monument mogelijk is. Het vinden van een nieuwe bestemming voor het gebouw, een restauratie van het exterieur en mogelijk zelfs restauratie van de eens zo vermaarde tuin lijkt dan nog slechts een kwestie van tijd.

P.S.A. de Wit,
Odijk.

Noten:

1. Dekker, C. Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, een institutioneel-geografische studie. Zutphen 1983, Stichtse Historische Reeks No. 9.
2. Meischke, R. "Het kasteel Zuilenstein te Leersum" in Liber Castellorum, 40 variaties op het thema kasteel, Zutphen, 1981.
3. Schaap, D. en Van den Berg, J. Parken, tuinen en landschappen van Nederland, Baarn, 1979.
4. Kuyper, W. Dutch Classicist Architecture, A survey of Dutch architecture, gardens and Anglo-Dutch architectural relations from 1625 to 1700, Delft, 1980.